

Schubert András

*Láthatatlan alkotók – a válogatás művészete*¹

A számítógépem „Beérkezett kéziratok” mappájában minden nap tucatnyi új cikk vár. Melyiket érdemes egyáltalán szakmai bírálatra tovább küldeni, melyiket kell udvarias sorok kíséretében visszautasítani? Négy évtizedes folyóiratszerkesztői pályám keserves percei ezek. Szerkesztőként valójában láthatatlan alkotói szerepet töltök be: a válogatás művészetét gyakorlom.

Ebben azonban nem vagyok egyedül. A kultúra számtalan területén találkozunk azzal a különös alkotói formával, amely nem teremt semmi újat – legalábbis a szó hagyományos értelmében –, mégis létrehoz valami eredetit. Épp olyan mértékben kreatív tevékenység ez, mint az előadóművészeké, akik más alkotók műveit interpretálják, még ha egészen más értelemben is.

Az alkotó tevékenységek során különböző helyeken kap kulcs-szerepet a válogatás. A gyógyszerkutatásban, ha egy új gyógyszert fejlesztenek ki, az összes lehetséges vegyület közül csak azokat választják ki, amelyek hatékonynak bizonyulnak a tesztek során. A festészetben a művész eldönti, hogy milyen anyagokat, színeket, formákat és kompozíciós elemeket használjon. Egy filmrendező számos felvétel közül válogatja ki azokat a jeleneteket, amelyek a legjobban tükrözik a történet hangulatát. A fotós előbb a pillanatok közül válogat, hogy mikor és mit érdemes megörökíteni, majd később, amikor a képeket áttekinti, szelektálja azokat a fotókat, amelyek a legjobban sikerültek.

A válogatás természetrajza

De mit is jelent valójában ez a különös alkotói tevékenység, a válogatás? Talán úgy fogalmazhatnánk meg, mint egy tudatos cselekvést, amelynek során különböző lehetőségek közül több kritérium alapján döntünk arról, melyeket tartunk meg, és melyeket vetünk el. Nem csupán kiválasztunk valamit, hanem azt is eldöntjük, mi alapján választunk és hogy hogyan rendezzük el a kiválasztott elemeket.

¹ Az írás a szerző korábban, a *Könyv és Nevelés* című folyóirat 2025/1 számában megjelent cikkének (https://epa.oszk.hu/03300/03300/00042/pdf/EPA03300_konyv_es_neveles_2025_1_086-103.pdf) átdolgozott változata

Persze, az esetek egy részében itt nem létező dolgok, hanem lehetőségek közötti válogatásról van szó. Ezek inkább döntések. A határvonalat nehéz meghúzni, de érezni lehet. Fontos szempont az is, hogy maga az alkotó-e az, aki válogat, aki a döntéseket hozza, vagy egy másik személy. És talán itt ragadhatjuk meg a válogatás igazi kreatív funkcióját a művészetekben: vannak olyan alkotók, akik a meglévő művekből való válogatással hoznak létre „alkotásokat”. Komplex alkotásokat: köteteket, kiállításokat, műsorokat.

Egy antológia vagy egy novelláskötet esetében a szerkesztő válogatja ki, hogy mely írások kerüljenek be, milyen sorrendben jelenjenek meg, és milyen tematikai egységeket alkossanak. A szerkesztő válogatása nem passzív: az egész kötet hatását befolyásolja azzal, hogy mit emel ki, és mit hagy ki. Hasonló a helyzet a kurátorral a képzőművészetben. Egy kiállítás kurátora nem csupán a meglévő műveket helyezi el egy térben, hanem dönt arról, mely művek illenek össze, hogyan kommunikálnak egymással, és milyen üzenetet közvetítenek együttesen. A zenei műsorszerkesztők vagy DJ-k is hasonló szerepet töltenek be a zenében. A válogatás itt is egyfajta narratíva, amely egy új, összetett zenei élményt hoz létre.

Az alkotó válogatás során a már meglévő elemek kiválogatásával, elrendezésével vagy kombinálásával új értelmet hozunk létre, fokozzuk a kifejezőképességet vagy irányítjuk az észlelést. Ez a tevékenység szándékos és kontextus-érzékeny, egyszerre igényel technikai tudást és értelmező látásmódot. A funkcionális szempontok mellett vagy helyett esztétikai, kulturális szempontokat helyez előtérbe.

Az alkotó válogatás különböző formáit többféle dimenzió szerint osztályozhatjuk.

A válogatás célja lehet narratíva építése, mint egy folyóirat szerkesztése, antológiák összeállítása vagy filmfesztiválok műsorának összeállítása, ahol a cél egy történet elmesélése vagy egy koherens üzenet létrehozása. Lehet érzékszervi élmény nyújtása, mint a konyhaművészetben, a borkóstolásban vagy a zenei lejátszási listák összeállításában, ahol a cél az érzékszervi vagy érzelmi reakciók kiváltása. Lehet esztétikai kuráció, például a divatban vagy a képzőművészetben, amikor a válogató a vizuális vonzerő vagy a művészi koherencia érdekében válogat. De lehet oktatás és informálás is, mint egyes múzeumi kiállítások, tudományos gyűjtemények esetében, amelyek az ismeretátadást helyezik előtérbe.

A *válogatás módszere* alapulhat jól definiált kritériumokon: így válogatnak a cikkek között (ideális esetben) a tudományos folyóiratok szerkesztői. Alapulhat személyes ízlésen vagy szakértelmen: így válogat egy kurátor a műalkotások között vagy egy sommelier a borok között. De alapulhat a célközönség igényein is: ezzel találkozhatunk minden nap a közösségi média vagy a zeneszolgáltatók válogatásaiban.

A *válogató és a célközönség viszonya* lehet egyirányú, amikor a közönség passzívan befogadja a válogató elképzeléseit, mint például az irodalmi antológiák vagy a múzeumi kiállítások esetében, vagy amikor a válogató alapvető válogatási szempontként igyekszik megfelelni a közönség igényeinek, mint például a közösségi médiák felületein. De lehet kétirányú is, amikor a válogató és a közönség közötti visszacsatolás alapján alakul ki a válogatás végleges formája, mint például a közönségszavazatoktól (is) függő kötetek vagy médiaműsorok esetében.

Az irodalmi válogatás mesterei

Az irodalmi folyóiratok szerkesztői különleges alkotóművészek. Nemcsak kiválasztják, hanem gyakran formálják is a megjelenő műveket. Legendák keringenek azokról a szerkesztőkről, akik kérlelhetetlenül megregulázták a legprominensebb szerzőik mondatait is, ha ízlésük azt diktálta – és az utólagos értékelések szerint általában igazuk volt.

William Shawn, a *New Yorker* emblemikus főszerkesztője egyszer egy ismert szerzőnek egy iparmágnásról írt portréját dicsérve küldte vissza: „Ez egy lenyűgöző történelmi adalék” – írta róla. „Lenne azonban néhány kérdésem” – fűzte hozzá. Majd 178 pontban foglalta össze aggályait.

Maxwell Perkins, a Scribners kiadóvállalat szerkesztője elévülhetetlen érdemeket szerzett F. Scott Fitzgerald, Ernest Hemingway és Thomas Wolfe felfedezésével. Wolfe világhírűvé vált regénye, a *Nézz vissza, angyal!* szerkesztése során Perkins 60000 szót húzott ki a kéziratból, a terjedelem több mint egyötödét.

De megkerülhetetlen példa hazánk irodalomtörténetéből Osvát Ernő, a *Nyugat* legendás szerkesztője, aki soha egyetlen sort sem írt a folyóiratba. „Neki nem egyes közlemények [...] az oeuvre-je, hanem maga a *Nyugat*” – írta róla Schöpflin Aladár. Szerkesztői tevékenységének 25. évfordulóján Molnár Ferenc tíz pontban foglalta össze, mit tanult tőle:

„1. Tőle tanultam: a jó szerkesztő nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti.

2. Tőle tanultam: a jó kritikus olyan, mint a jó kiadó: nemcsak a munkát fizeti meg tisztességesen, de előleget is ad a költő legközelebbi művére.

3. Tőle tanultam: a legmagasabb kritikus tekintély az, amikor a kritikusnak már csak az igen-jére, vagy a nem-jére kíváncsi az ember.

4. Tőle tanultam: művészi munka megítélésében csak az engedékenységre felé szabad hibát csinálni, a szigorúság felé soha.

5. Tőle tanultam: szépen tévedni szebb, mint csúnyán eltalálni az igazat.

6. Tőle tanultam: fájdalommal szülni csak férfi tud.

7. Tőle tanultam: a tanítványnak el szabad hagyni hűtlenül a mestert, - de a mesternek a tanítványt soha.

8. Tőle tanultam: aki a buzditást művészetté emelte, azon aztán soha többé semmi buzditás nem fog.

9. Tőle tanultam: legigazságosabban ítélhet az a bíró, aki maga beszélte rá a vádlottat a tett elkövetésére.

10. Tőle tanultam: Shakespeare lángész volt, mi legyünk tisztességes emberek."

Válogatás a művészet más területein

Ha a válogatás szerepére gondolunk a képzőművészetben, akkor alighanem a kurátori szerep jut elsőként az eszünkbe. A kurátor alakítja ki egy kiállítás koncepcióját és válogatja ki a koncepcióhoz illeszkedő alkotásokat. Rajtuk kívül azonban sok más szereplő van a képzőművészet világában, akiknek az egyik – ha nem is mindig a legfontosabb – feladata a válogatás.

A műgyűjtők nemcsak vásárlásukkal támogatják a művészeteket, hanem gyakran kurátori minőségben is válogatnak. Gyűjteményeik sokszor múzeumokban, közintézményekben találhatók, így hosszú távon meghatározzák a közönség művészeti élményeit. A műkereskedők és aukciósházak ugyan elsősorban üzleti szempontokat mérlegelnek, de ez – szerencsés esetben – nem független a művészi értéktől. Gyakran „piacra dobnak” új tehetségeket, ezzel aktívan formálják a művészeti piacot. A kiállításrendezők feladata nemcsak a kiválasztott művek bemutatása, hanem azok térbeli és narratív elrendezése is, hogy a látogatók számára élvezetes és értelmezhető élményt nyújtsanak.

Az ifjú éveimben, az 1960-as években lelkes olvasója voltam az *Élet és Irodalom*nak. A képzőművészeti rovat rendszeres szerzője volt Frank János művészettörténész. Írásai közül különleges élményt szereztek azok, amelyek nem csak a műalkotásokkal és alkotóikkal, hanem a kiállítások

háttérmunkájával, a rendezéssel, világítással és más, a látogatók számára fel sem tűnő szempontokkal foglalkoztak. Nem véletlenül, hiszen a Múcsarnok munkatársaként évtizedekig foglalkozott – egyebek mellett – kiállításrendezéssel is.

Ahogy egy tanítványa, Néray Katalin írta róla: „Mindent tőle tanultunk. Nemcsak azt, hogy a tárlatot rendez valaki, hanem hogy a művészettörténész kritikai szerepe a műtermi válogatásnál kezdődik, hogy a kiállító terembe nem rakunk aszparáguszt és pálmafát, és a festmény nem lehet a szobor háttére [...] hogy hogyan kell egy katalógust tisztességesen megszerkeszteni. Stílust tanultunk tőle.”

Egyik utolsó cikkének a címe *A kurátor*. Ebben a kurátor és a kiállításrendező szerepéről elmélkedik és saját pályájáról, melynek során mind a kettőt betöltötte. Ő azonban nem tekintette magát rendezőnek, aki művész. „Hát ünnepélyesen kijelentem, hogy nem vagyok művész. A rendező legyen inkább – szerkesztő. Akár egy könyvé, antológiáé, újságé vagy folyóiraté. Számomra elegendő példakép, teszem azt, Osvát Ernő vagy Mikes Lajos.”

A kör bezárul.

A múzeumi világ válogatói

A kurátori tevékenység előfutárainak azokat a művészeket tekinthetjük, akik a reneszánsz uralkodók és főnemesek palotáit díszítő műalkotásokat kiválogatták. Giorgio Vasari firenzei reneszánsz festő, építész és művészettörténet-író I. Cosimo de' Medici, Firenze nagyhercege szolgálatában is dolgozott. Személyes befolyása és a művészekről írt híres életrajzi gyűjteménye, a *Le Vite* révén keltette fel az uralkodó figyelmét kora legjelentősebb művészei, köztük Benvenuto Cellini munkáira, így a művészi kurátori munka egyik korai úttörőjének tekinthető.

Az 1667-ben létrehozott párizsi Szalon (Salon de Paris) évszázadokra a francia művészeti élet központi intézménye lett. Az ott kiállított művek tükrözték, de egyszersmind irányították is koruk ízlését. A kiállított és később a díjazott művek kiválogatását, a kurátori munkát, hosszú ideig a Francia Királyi Festészeti és Szobrászati Akadémia tagjai végezték. Ennek megfelelően a válogatásban egyértelműen az Akadémia tagjainak ízlésvilága érvényesült. Elvárták, hogy az alkotások az akadémiai stílust, azaz a klasszikus realizmust kövessék és történelmi, vallási témákat ábrázoljanak.

Mindazonáltal a XIX. század közepéig a Szalon volt az ismertség kritériumát biztosító fórum azoknak a festőművészek számára is, akik az akadémiai juttatások híján a piacról kényszerültek megélni. Ebben az időben a vezető akadémikusok, köztük pl. Jean-Auguste-Dominique Ingres és William-Adolphe Bouguereau, akik a klasszicizmus és a neoklasszicizmus képviselői voltak, számos fiatal és radikális művész, köztük Gustave Courbet és Édouard Manet műveit elutasították, mert nem feleltek meg az elvárt stílusnak.

Az elutasítások hatására jött létre 1863-ban a Visszautasítottak Szalonja (Salon des Refusés). A közvélemény nyomására III. Napóleon elrendelte, hogy a visszautasított műveket a hivatalos Szalonnal azonos épületben, a Palais de l'Industrie-ben állítsák ki. Mindkét kiállítás naponta ezernyi látogatót vonzott.

Bár a Visszautasítottak Szalonját azzal a szándékkal hozták létre, hogy teret adjanak a szokatlan, radikális és újító szellemű alkotásoknak, amelyek nem feleltek meg az akadémiai zsűri által elvárt normáknak, nyilvánvalóan ott is érvényesültek bizonyos technikai, esztétikai normák, amelyekkel nem mindenki tudott azonosulni. A szimbolista festészet úttörője, Odilon Redon például elutasította a Visszautasítottak Szalonjának derékhadát alkotó impresszionisták felfogását is. Részt vett ugyan az utolsó impresszionista kiállításon 1886-ban, de alapítója és első elnöke lett a Független Művészek Társaságának (Société des Artistes Indépendants) és rendszeresen az általuk szervezett Függetlenek Szalonjában (Salon des Indépendants) állított ki.

Többirányú választás – a művészek választásai

A képzőművészeti életben a válogatás nem egyirányú. Nemcsak a kiállítóhelyek válogatnak a kiállított művészek között, hanem a művészek is a kiállítóhelyek, illetve az azokat működtető intézmények között. Egy kiállítóhely karakterét nyilván a befogadott művek határozzák meg, de egy művész megítélésében is jelentős szerepet játszhatnak az általa preferált kiállítóhelyek.

A művészek válogatási szempontjai éppoly sokfélék lehetnek, mint a galériáké. Számukra nem közömbös, hogy melyik galériában vagy múzeumban jelennek meg, mivel a kiállítóhelyek által képviselt karakter és közönség szintén visszahat rájuk. Egy művész megítélésében jelentős

szerepet játszhat, hogy hol állít ki, hiszen az a közeg, amelyben megjelenik, egyben értelmezi is az alkotásait.

Például egy fiatal, kísérletező művész, aki egy neves, konzervatív múzeumban állít ki, más benyomást kelt, mint ha egy radikális, avantgárd galéria közönsége előtt jelenne meg. A választás tehát nemcsak az elérés lehetőségéről szól, hanem arról is, hogy milyen kontextusban értelmezik az adott művészt és munkáját.

Amikor egy kiállítóhely kiválaszt egy művészt, az intézmény is részesévé válik az adott művész életművének, és a művész elismerése gyarapítja a kiállítóhely presztízsét is. Például a Tate Modern vagy a MoMA által bemutatott művészek automatikusan magasabb presztízzsel rendelkeznek a nemzetközi művészeti piacon.

Ezzel párhuzamosan egy művész számára is meghatározó, hogy mely kiállítóhelyek jelenítik meg műveit, hiszen ezek is befolyásolják a művészeti életben betöltött helyét és hitelességét. Egy sikeres, elismert kiállítás segítheti a művészt további jelentős lehetőségekhez, de akár egy pályája elején álló galéria számára is ugródeszka lehet, ha egy tehetséges művészt elsőként fedeznek fel.

A művészeti világban a kiállítóhelyek és művészek közötti választás folyamata nemcsak praktikus, hanem koncepcionális döntés is, amely befolyásolja, hogyan értelmezhetők az alkotások és milyen identitást alakít ki a művész. A kölcsönösség természetesen nem jelent egyenrangúságot: a kiállítóhelyek és a művészek válogatási lehetőségei korántsem azonosak.

A válogatás művészetének jövője

Napjainkban egy új résztvevő lépett a válogatás művészetének színterére: a mesterséges intelligencia. Az MI-alapú ajánlórendszerek már régóta befolyásolják mindennapi választásainkat – gondoljunk csak a különböző streaming platformokra (Netflix, Youtube, Spotify), ahol algoritmusok ajánlanak filmeket, sorozatokat vagy zenéket korábbi választásaink alapján. Ezek a rendszerek elemzik, hogy milyen tartalmakat kedvelünk, és milyen összefüggések vannak preferenciáink között.

A tudományban régóta működnek MI-n vagy hasonló számítógépes eszközökön alapuló olyan rendszerek, amelyek együttműködő partnerek, felhasználható irodalom vagy publikációs csatornák megválogatására szolgálnak. Kifejezetten a szerkesztők munkáját segítik a plágiumdetektorok vagy a kompetens bírálók kiválasztására tervezett ajánlórendszerek. Sze-

mélyes tapasztalataimból egyelőre azt tehetem hozzá: még van hová fejlődniük.

Bár az irodalomban a MI segítségével vagy éppenséggel a MI által létrehozott művek száma viharos gyorsasággal szaporodik, az irodalmi szerkesztők, antológiák összeállítói – legalábbis bevallottan – kevésbé élnek ennek az új technológiának a lehetőségeivel. Egyes nagy kiadók (pl. a Penguin Random House) a szellemi tulajdon védelmére hivatkozva kifejezetten korlátozzák az MI használatát.

A képzőművészet világában is sokáig ellenállt a válogatás művészete a technológiai fejlődésnek. A kurátori munka emberi érzékenységet, kulturális kontextust és történeti ismereteket igényel – olyan minőségeket, melyeket sokáig kizárólag az ember sajátjának tekintettünk. Mostanra ez már jelentősen megváltozott.

2023. szeptemberében például a Duke Egyetem Nasher Művészeti Múzeuma egy különleges kiállítást mutatott be: *Act as if you are a curator* (Tégy úgy, mintha kurátor lennél) címmel, melyet túlnyomórészt az OpenAI ChatGPT rendszere hozott létre. Hasonlóan figyelemreméltó kezdeményezés a Whitney Múzeum által támogatott *The Next Biennial Should be Curated by a Machine* (A következő biennálé kurátorának egy gépnek kellene lennie) projekt.

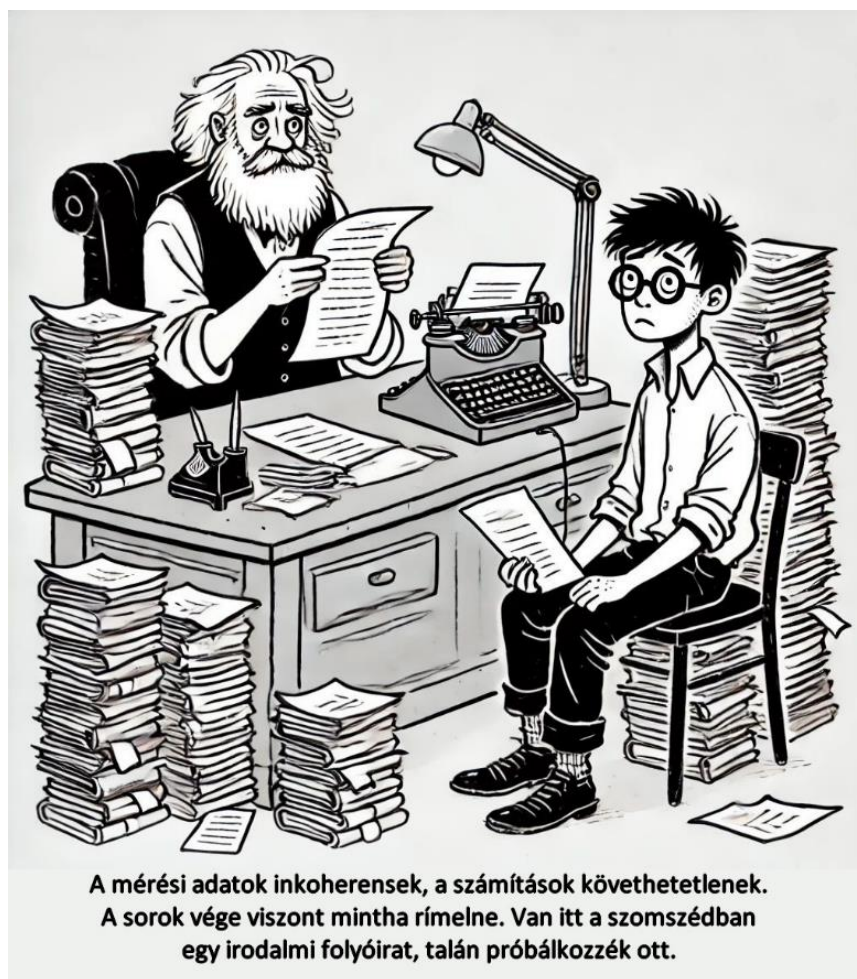
Mi teszi ezeket a projekteket érdekessé a hagyományos kurátori munkához képest? Az MI egyik különleges előnye, hogy képes óriási adatmennyiséget feldolgozni és mintázatokat felismerni, amelyek az emberi figyelem számára nem feltétlenül észlelhetők. Az MI-algoritmusok képesek elemezni a műgyűjtemények, történelmi feljegyzések és közösségi média hatalmas adatmennyiségét, hogy azonosítsák a trendeket és mintázatokat, valamint személyre szabják a művészeti élményeket egyéni preferenciák alapján.

A válogatás művészete a jövőben valószínűleg ember és gép együttműködésének eredménye lesz. Az MI hatalmas adatelemzési képessége kiegészíti majd az emberi intuíciót, kulturális érzékenységet és kreativitást. Ezek a rendszerek nem helyettesítik a kurátorokat, szerkesztőket és más válogatókat, hanem új eszközöket adnak a kezükbe, amelyekkel még kifinomultabb, személyre szabottabb válogatásokat hozhatnak létre.

Ahogy a Nasher Múzeum kísérletének záró gondolata is megfogalmazza: „A mesterséges intelligencia egy kezdetleges technológia, de olyan, amely itt marad. Reméljük, ez a kísérlet megvilágítja hasznosságát és korlátait a múzeumokban, a felsőoktatásban és a kreatív iparágakban.”

A művek passzív „résztvevői”: az olvasók, hallgatók, nézők, egy szóval a közönség számára a megértés és az élmények újabb dimenziói nyílnak meg, ha tudatosabban tekintenek az „alkotó válogatók” – legyenek azok emberek vagy algoritmusok – munkájára. A szerkesztők, a kurátorok, a műsorszerkesztők és társaik a kultúra nélkülözhetetlen alkotói, akik nélkül a világ szegényebb, rendszertelenebb és kevésbé értelmezhető lenne.

A jövő válogatási művészetében az emberek és algoritmusok kölcsönös együttműködése fogja meghatározni, hogy milyen tartalmakkal találkozunk. Minden eddiginél fontosabb lesz tehát, hogy tudatosan viszonyuljunk ezekhez a válogatásokhoz, és magunk is aktívan válogassunk.

(A rajz a ChatGPT 4o és a DALL-E 3 programok segítségével készült.)